

УДК 37.013.42

ОРГАНІЗАЦІЙНІ ЗАСАДИ СОЦІАЛЬНОГО ВИХОВАННЯ ДІТЕЙ В ІНТЕРНАТНИХ ЗАКЛАДАХ ОСВІТИ (60-ті рр. ХХ ст.)

Султанова Н.В., к. пед. н.,
доцент кафедри спеціальної освіти

Миколаївський національний університет імені В.О. Сухомлинського

У статті порушено проблему дослідження організаційних засобів соціального виховання дітей у теорії та практиці освітніх установ інтернатного типу в Україні у 60-х роках ХХ ст. Розкрито особливості практичного втілення в життя ключових аспектів виховання дітей. Проаналізовано організаційно-методологічні умови, що сприяли ефективності використання педагогічних технологій соціального виховання. З досвіду роботи інтернатних установ України, аналізу звітної документації шкіл-інтернатів та інших архівних та нормативно-правових документів досліджуваного періоду визначено зміст, форми та методи виховання дітей, розкрито особливості його забезпечення у школах-інтернатах крізь призму стійкої й усвідомленої громадянської позиції, відповідальності за долю країни та готовності до суспільного і самостійного життя.

Ключові слова: соціальне виховання, школи-інтернати, методи виховання, суспільний характер виховання, суспільно-корисна праця, дисципліна, відповідальність.

В статті затронута проблема дослідження принципів організації соціального виховання дітей в теорії та практиці освітніх установ інтернатного типу в Україні 60-х років ХХ століття. Проаналізовані особливості практичного втілення ключових аспектів виховання дітей. Розкрито організаційно-методологічні умови, що сприяли ефективності використання педагогічних технологій виховання. З досвіду роботи шкіл-інтернатів в Україні, аналізу їх звітної документації, а також інших архівних та нормативно-правових документів досліджуваного періоду визначено зміст, форми та методи виховання дітей, розкрито особливості його забезпечення в школах-інтернатах крізь призму стійкої й усвідомленої громадянської позиції, а також готовності до суспільної та самостійної життя.

Ключевые слова: социальное воспитание, школы-интернаты, методы воспитания, общественный характер воспитания, общественно-полезный труд, дисциплина, ответственность.

Sultanova N.V. ORGANIZATIONAL PRINCIPLES OF SOCIAL EDUCATION OF CHILDREN IN BOARDING SCHOOLS (IN THE 60-IES OF XX CENTURY)

This article was written about the problem of research of the principles of organization of social education theory and practice in boarding schools in Ukraine in the 60-ies of XX century. The research reveals the essence and the contents of social education, the historical analysis of the problem is given, approaches to the social education of native pedagogical theory of the time are analyzed. The features and condition of educational work in institutions, methodological requirements for the qualification and professionalism of teachers and educators were discovered. The article also identifies the main objectives of education of children, the direction and the means of security in boarding schools during their formation. Necessity and importance of leading educational function of boarding students develop stable and conscious citizenship, responsibility for the fate of the country and readiness for social and independent living.

Key words: boarding schools, boarding schools, educational process, labor education, educational institutions of a new type, educators, self-conscious discipline, responsibility.

Постановка проблеми. Реформування сучасної системи освіти відбувається у напрямі розробки та практичного обґрунтування нових варіантів змісту дидактики, пошуку та застосування ефективних набутків виховання дітей. У цьому контексті оптимізація та вдосконалення діяльності інтернатних закладів освіти в Україні уможливується шляхом поєднання педагогічних надбань їхнього минулого досвіду функціонування разом із сучасними досягненнями у галузі освіти й виховання у них дітей. Проте багатогранність і складність завдань, що стоять нині перед суспільством, вимагають від органів освіти нестандартних підходів до розв'язання означених проблем. За таких умов вважаємо актуальним звернення до

ретроспективного аналізу системи соціального виховання дітей в інтернатних закладах освіти в Україні періоду їхнього стійкого розвитку, розширення та функціонування, а також якісних показників формування у вихованців готовності до суспільного і самостійного життя, усвідомленої громадянської позиції та відповідальності за долю країни.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню проблеми становлення інтернатних закладів освіти сприяло вивчення історичного аспекту в працях О. Алексюка, Л. Березівської, А. Бойко, А. Бондаря, Л. Ваховського, В. Вихрущ, В. Вугрича, В. Галузинського, Ю. Гриця, Н. Дем'яненко, М. Євтуха, С. Золотухіної, І. Зязюна, Б. Кобзаря, А. Макаренка,

Н. Ничкало, В. Покася, В. Слюсаренка, О. Сухомлинської, Т. Сущенко, Л. Штефан, М. Ярмаченка та ін.

Проблеми навчання й виховання дітей-сиріт, важких дітей та дітей, які потребують опіки з боку держави, висвітлювалися у працях Я. Корчака, А. Макаренка, Й-Г. Песталоцці, В. Сухомлинського, Т. Шацького. Психологічно-педагогічні аспекти соціалізації дітей-сиріт висвітлено у роботах М. Алексєєва, Я. Гошовського, Л. Дробот, Н. Міщенко, О. Мороза, Н. Рєпи, Ю. Підборського.

Ці історичні наукові розвідки вчених збагачують теорію педагогічної науки й певною мірою висвітлюють зміст та особливості виховання дітей в умовах інтернатних закладів освіти в Україні. Актуальною залишається проблема виявлення та аналізу ключових організаційних заходів, педагогічних форм та методів роботи з вихованцями шкіл-інтернатів з досвіду минулої доби.

Постановка завдання. З огляду на вищезазначене, можна сформулювати завдання дослідження, яке полягає у виявленні та характеристиці основних організаційних заходів, форм та методів соціального виховання дітей в інтернатних закладах освіти в Україні протягом 60-х рр. ХХ ст.

Виклад основного матеріалу дослідження. Складовою частиною та необхідною передумовою соціалізації дітей, інтеграції їх у соціальне середовище з метою повноцінного функціонування у ньому є соціальне виховання. Ми розуміємо його сьогодні як «систему соціально-педагогічних, культурних, сімейно-побутових та інших заходів, спрямованих на оволодіння й засвоєння дітьми й молоддю загальнолюдських і спеціальних знань, соціального досвіду з метою формування в них стійких ціннісних орієнтацій і адекватної соціально направленої поведінки» [2, с. 25]. Саме тому інтернатні заклади освіти під час ретроспективних етапів свого функціонування дбали не тільки про навчання, а й про соціальне виховання підростаючого покоління – накопичення соціального досвіду, сприяння його впровадженню у виховний процес задля соціального розвитку вихованців та формуванню з них повноцінних громадян України.

Проте істотний вплив на систему виховання учнів інтернатних освітніх установ в Україні справили державно-політичні та соціально-економічні трансформації другої половини ХХ ст. У цей період виникають специфічні проблеми, зумовлені зміною системи цінностей, соціальних пріоритетів та життєвих орієнтирів, і діти, які через сирітство, соціальну вразливість, занедбаність та інші проблеми, зумовлені соціально-

економічними і політичними труднощами цього періоду, потрапили в ситуацію соціальної адаптації до принципово нових умов життя. До системи виховання дітей висунули нові вимоги – вона мала стати найважливішим чинником побудови суспільних відносин, формування нових життєвих установок особистості дітей, їхньої стійкої громадянської позиції та готовності до суспільного життя і праці. За таких умов модернізація системи виховання в освітніх закладах інтернатного типу стала імперативом освітньої політики, стратегічним напрямом її подальшого розвитку та реформування.

Так, наприкінці 1950-х в умовах бурхливого зростання промислового та сільськогосподарського виробництва відбувається відновлення роботи загальноосвітніх шкіл. Чимало жінок включалися в продуктивну працю, громадську діяльність, через це особливого значення стали набувати питання виховання дітей. З метою посилення суспільного характеру виховання й передачі державі частини функцій сім'ї щодо комуністичного виховання молоді ЦК КПРС і Рада Міністрів СРСР ухвалили Постанову від 15 вересня 1956 р. «Про організацію шкіл-інтернатів», призначення яких вбачалося у «розв'язанні на більш високому рівні завдання підготовки всебічно розвинутих, освічених будівників комунізму» [4]. Цього року у республіці відкриваються перші 50 загальноосвітніх шкіл-інтернатів, до яких приймалися діти інвалідів війни і праці, матерів-одиначок, діти-сироти, а також діти, які не мали належних умов для проживання у своїх сім'ях.

26 травня 1959 р. ЦК КПРС і Рада Міністрів СРСР затверджують заходи щодо розвитку шкіл-інтернатів у 1959–1965 рр.: розширення мережі закладів цього типу, збільшення кількості дітей у них до 2,5 млн. осіб із перспективою виховання дітей усіх бажаючих. Союзним республікам було запропоновано з урахуванням місцевих умов і можливостей розглянути питання про реорганізацію протягом 1959–1965 рр. дитячих будинків у школи-інтернати. Як зазначалося у Постанові уряду «Про заходи щодо розвитку шкіл-інтернатів у 1959–1965 рр.», ці заклади «за короткий термін свого існування дістали широке визнання трудящих нашої країни і показали на практиці, що вони є найбільш вдалою формою виховання і навчання дітей» [5]. Наголошувалося на прагненні значної кількості батьків віддати своїх дітей до цього типу навчально-виховних закладів.

Провідною соціально-педагогічною ідеєю, яку було зафіксовано в державних та партійних документах, було посилення суспільного характеру виховання, задля якого пропонувалось використовувати нові, якісно

досконалі організаційні форми – соціальне виховання дітей у школах-інтернатах, групах подовженого дня. Навчання мало поєднуватися з продуктивною працею. Вплив виховання вбачався через включення молоді в систему посиленої суспільно-корисної праці. На XX з'їзді КПРС було взято курс на посилення суспільного характеру виховання, подолання відриву навчання від життя.

Так, основними завданнями шкіл-інтернатів, з досвіду їхньої роботи на початку 60-х рр. XX ст., були такі [1; 7; 8]:

- побудувати навчально-виховну роботу так, щоб унеможливити будь-яке порушення дисципліни та забезпечити добру поведінку у школі;

- нормалізувати і повністю розгорнути трудові процеси з урахуванням вікових особливостей дітей;

- розгорнути позакласну й гурткову роботу, охопивши всіх учнів школи-інтернату різними видами позакласної роботи з метою виявлення і розвитку творчих нахилів дітей;

- встановити суворий режим і розпорядок роботи у школі-інтернаті, затвердити єдині вимоги до учнів, спрямовані на створення у школі порядку та свідомої дисципліни, домогтися неухильного виконання його як усіма учнями, так і педагогічним колективом школи;

- спрямувати роботу на виховання дитячих колективів, на виховання почуття відповідальності перед колективом за свою роботу, непримиренність до проявів ледарства, нерадивого ставлення до виконання гігійєнічних обов'язків, виховувати ініціативу і творчий підхід до розв'язання всіх питань роботи школи.

Виховна робота в школах-інтернатах була спрямована на піднесення ідейно-політичного рівня, атеїстичного, естетичного, трудового виховання та суспільно-корисної праці. Проводилися заходи із політінформації у кожному класі. Класоводи (класні керівники) та вихователі молодших класів знайомили у доступній формі дітей з подіями у нашій країні. У старших класах політінформацію проводили класні керівники, а потім під їхнім керівництвом це робили вихованці. Старости старших класів на засіданнях ради колективу звітували про те, як проводиться політінформація в їхніх класах.

У школах-інтернатах проводилися бесіди на антирелігійні теми, читалися книжки, запроваджувалася роботи кутків «юного атеїста», хімічних гуртків, які проводили заходи атеїстичного спрямування, наприклад «Вечори чудес» і т. д.

Заради встановлення зразкового порядку та прищеплення вихованцям навичок культурної поведінки у школах-інтернатах були

створені зведені загони з учнів 3–5 класів на чолі з командиром загону. Кожен загін складався з чотирьох ланок: ланка чергових в їдальні, ланка водоносів (воду у гуртожиток часто носили з басейну), ланка двірників і ланка чергових по корпусу. Загін мінявся двічі на тиждень. О восьмій годині вечора за сигналом горну загін у парадній формі шикувався на лінійку. Ланкові здавали рапорт командиру загону про виконану за зміну роботу. Тут же на лінійці формувалася новий загін, визначалися ланкові, намічались завдання для кожного ланки [8, арк. 14]. У звітних документах про виховну діяльність інтернатних установ у 60-х рр. XX ст. зазначається про бажання вихованців брати участь і працювати у таких загонах. Організація діяльності виховних загонів сприяла зміцненню дисципліни, виробленню навичок, культурної та відповідальної поведінки за доручену справу.

У багатьох школах-інтернатах у традицію позанавчальної діяльності увійшло проведення щомісяця Дня імені, або дня народження учнів. Ці свята проводилися в урочистій обстановці. Подарунки іменинникам виготовлялися своїми руками (вишивки, малюнки, предмети випилювання).

Вихователі проводили багато змістовних бесід з учнями на найрізноманітніші теми: «Будь чесним і правдивим», «Зовнішній вигляд – ознака культури людини», «Скромність прикрашає людину, вона породжується знаннями, досвідом і працею», «Як дивитися кінокартини», «Бережи честь загону», «Як культурно слухати пояснення учителів» та ін.

Вся система виховної роботи сприяла згуртуванню вихованців у дружній колектив.

З метою підсилення виховного впливу у школах-інтернатах було організовано шефство старших вихованців над молодшими. Вони допомагали їм в організації дозвілля, ранковому туалеті, суспільно-корисній праці, яка сприяла засвоєнню соціальних знань, вмінь та соціального досвіду побутової діяльності. Так, вихованці робили все з самообслуговування, пришивали гудзики, штопали панчохи, тримали в чистоті класну кімнату, спальню, свою ділянку подвір'я. Дітей з перших днів в інтернаті привчали до самообслуговування, основним методом, який був покладений в основу трудового виховання, був метод змагання за принципом «хто краще і швидше зробить». Допомагали у виховній роботі учнів й ігри «Зроби корисну справу», «За першість у змаганні» та інші. Підсумки таких змагань підбивались щодня. Передовому класу вручався перехідний вимпел [1]. Так, у річному звіті про навчально-виховну роботу Привільнянської школи-інтернату зазначається, що результатом такої роботи є

те, що більшість вихованців у гарному стані тримає своє робоче місце, спальні, кімнати, вміє доглядати віти, витирати порох із вікон, парт, красиво заправляти ліжка. Діти навчилися доглядати за одягом та взуттям, пришивати гудзики, прати панчохи, більшість дівчат і хлопчиків вміли штопати і лотати штани та шкарпетки [8].

Позакласна робота включала культпоходи у кінотеатри (2–3 рази на місяць) та демонстрацію кінокартин власним шкільним апаратом. Вихованці шкіл дивилися такі картини, як: «Дівочка ищет отца», «Обыкновенный человек», «Матрос с «Кометы», «Киянка», «Солдати», «Знедолені», «Как закалялась сталь», «Тимур и его команда», «Судьба человека». Організовувалися культпоходи у ляльковий театр. Крім цього, діти систематично переглядали у приміщеннях інтернату телепередачі.

У багатьох школах-інтернатах існував перехідний вимпел «Кращому класові». Ним нагороджувалися за перемогу у соціалістичному змаганні, за першість у навчанні та поведінці, утриманні у гарному стані класних кімнат, спалень та ін.

У кожній школі інтернатного типу існували «Правила для учнів» або «Єдині вимоги до учнів». Робота з вихованцями розпочиналася саме з вивчення цих вимог та правил. У звітах про навчально-виховну роботу шкіл інтернатів зазначалося [7; 8], що, потрапляючи до школи, діти виявляли себе недисциплінованими, неслухняними, не виживали слів «будь ласка», «пробачте», «дякую», не поступалися місцем старшим, грубо поводитися з товаришами, обманювали вихователів, старших і молодших за себе, своїх однокласників, не були привчені до праці, а деякі мали нахили присвоїти працю товариша. Зазначалося, що більшість дітей не вміла цінувати працю інших, недбайливо ставилася до державного майна, поводитися некультурно у приміщеннях школи, в їдальні, у громадських містах [8, арк. 32]. Щоб згуртувати дитячий колектив, встановити дружні стосунки, вихователі проводили індивідуальні бесіди з вихованцями та, у разі можливості, з їх батьками або опікунами. У класах бесіди були на такі теми, як: «Поважаючи себе, поважай інших», «Будь хазяїном слова», «Про культуру поведінки й слова», «Про дружбу хлопчиків і дівчаток», «Про старанність у навчанні».

Крім проведення бесід із метою формування у поведінці учнів свідомої дисципліни, використовувалася стінна преса. Майже кожна школа-інтернат випускала власну шкільну газету. У деяких школах така газета виходила у кожному класі щомісяця, а починаючи з третього класу, випускалася шкіль-

на радіогазета, яка працювала три рази на тиждень [1].

Дієвими у виховному плані були піонерські та класні збори, лінійки, на яких обговорювалася поведінка і успішність окремих учнів. Серед учнів організовувалися соціалістичні змагання з позакласної та громадсько-корисної роботи, серед шкіл – змагання з виконання обов'язків по забезпеченню життя всієї школи, у питаннях самообслуговування, виконання режимних моментів та ін.

Втілення «Єдиних вимог до учнів» здійснювалося шляхом бесід, розповідей, читання книг з їх обов'язковим обговоренням, а також шляхом проведення практичних занять на такі теми, як: «Умій себе обслужити», «Як поводитися у громадських приміщеннях», «Як швидко й красиво зачесатися», «Як сидіти правильно за столом», «Культура вживання їжі», «Практичне заняття по прибиранню ліжок», «Як зробити вологе прибирання в кімнаті», «Особиста гігієна школяра», «Про почуття честі», «Своїми руками», «Про старанність у навчанні», «Про ввічливість та скромність» та багато інших. Зазначалось, що вихователям з деякими учнями доводилося працювати індивідуально і систематично стосовно втілення цих правил та вимог. Результатом такої кропіткої і наполегливої роботи було успішне засвоєння вимог.

Ключовим засобом у вихованні була гурткова робота. У школах-інтернатах організовувалася робота літературно-драматичних гуртків, фізико-математичних, працювали гуртки юннатів, хоролий, танцювальний, гурток рукоділля, малювання, ліплення і навіть духового оркестру.

Наслідком популяризації якісних показників виховання дітей у школах-інтернатах було збільшення до середини 60-х років ХХ ст. їх кількості у 10 разів. Передбачалося, що школа-інтернат зможе повністю замінити сімейне виховання. Але на практиці з'ясувалося, що перехід до суспільного виховання у цих навчально-виховних закладах потребує як значних матеріальних ресурсів, так і тривалого часу. З огляду на це, ЦК КПРС приймає рішення звернути увагу на звичайні школи, забезпечити їх зв'язок із суспільним життям.

У липні 1963 р. Міністерство освіти України вжило організаційних заходів щодо розвитку мережі шкіл-інтернатів усіх типів на період 1963–1970 рр. та, передусім, спеціальних шкіл-інтернатів для дітей із психофізичними порушеннями: для розумово відсталих, із слабим зором та туговухих. Цей етап також характеризується появою мережі закладів виховного спрямування для соціально і педагогічно занедбаних дітей, малоздібних, сиріт,

безпритульних, жебраків, волоцюг, правопорушників і злочинців. У них здійснювалася профілактика правопорушень, приділялась увага піклуванню про зміцнення здоров'я астенічних і малоздібних дітей.

У цей період відбувається зміна освітньої політики у державі, школи-інтернати забезпечують формування у вихованців колективізму, навичок соціальної поведінки. Їх діяльність у досліджуваний період була спрямована на організацію суспільно корисної праці учнів. Соціально-виховне значення мала позакласна й позашкільна робота в школах-інтернатах, найпоширенішими формами якої на той час були: бесіди, лекції, робота самодіяльних гуртків, організація учнівських наукових товариств, клубів, літературних об'єднань, юнацьких театрів, робота із самообслуговування, читацькі конференції, виготовлення, оформлення та широке використання наочної пропаганди, використання радіо- й телепередач, кіно, випуск стіннівок, журналів, альбомів, організація творчих звітів, конкурсних заходів, святкові вечори, ранки, відзначення знаменних дат, вечори відпочинку, запитань і відповідей передовиків промислового та сільськогосподарського виробництва.

Висновки з проведеного дослідження. Певні зміни у необхідності та розумінні соціального виховання спостерігаються наприкінці 60-х років ХХ ст. Школи-інтернати вже перестають називати навчальними закладами нового типу, а плани зростання контингенту вихованців відмінюються. Проте передбачалось розширення мережі тільки спеціальних шкіл-інтернатів (для дітей із порушеннями розумового або фізичного розвитку), шкіл-інтернатів спортивного профілю та санаторно-лісових шкіл. У цей період простежуються тенденції до звуження сфери діяльності інтернатних закладів освіти. Їх соціально-виховна активність охоплювала переважно соціально незахи-

щених та позбавлених батьківського піклування дітей. Проте вони були і залишалися провідними установами реалізації ключової соціально-педагогічної функції вироблення у підростаючого покоління усвідомленої громадянської позиції, готовності до суспільного, сімейного життя, участі в інтеграційних процесах держави та відповідальності за долю країни та її громадян.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Листування з Міністерством освіти УРСР про підсумки роботи шкіл-інтернатів, про умови життя і забезпечення дітей-сиріт (23 січня – 31 грудня 1970 р.) // ДАМО. – Ф. Р 2817. – Оп. 6. – Спр. 12. – 102 арк.
2. Коваль Л.Г. Соціальна педагогіка / Соціальна робота : навч. посіб. / Коваль Л.Г., Зверева І.Д., Хлебик С.Р. – К. : ІЗМН, 1997. – 390 с.
3. Про організацію шкіл-інтернатів в Українській РСР : Постанова Центрального Комітету КП України і Ради Міністрів Української РСР від 29 червня 1956 р. // ДАМО. – Ф. Р 2817. – Оп. 2. – Спр. 9. – 3 арк.
4. Про заходи по розвитку шкіл-інтернатів в Українській РСР на 1959–1965 рр. : Постанова Центрального Комітету КП України і Ради Міністрів Української РСР від 23 червня 1959 р. № 955 // ДАМО. – Ф. Р 2817. – Оп. 2. – Спр. 63. – Арк. 240.
5. Про загальноосвітні школи-інтернати, дитячі будинки та інші інтернатні заклади : Постанова Ради Міністрів Української РСР від 14 лютого 1984 р. № 83 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/KP840083.html.
6. Про заходи щодо розвитку шкіл-інтернатів у 1959–1965 рр. // Збірник наказів та розпоряджень Міністерства освіти Української РСР. – 1959. – № 13. – С. 2–3.
7. Річний звіт про навчально-виховну роботу Лисогірської школи-інтернату № 5 за 1959–1960 н. р. // ДАМО. – Ф. Р 2817. – Оп. 2. – Спр. 191. – 25 арк.
8. Річний звіт про навчально-виховну роботу Привільнянської школи-інтернату № 6 за 1959–1960 н.р. // ДАМО. – Ф. Р 2817. – Оп. 2. – Спр. 192. – 54 арк.